

ויחנו בחרדה

פרשת מסעי, האחרונה בספר במדבר, מהווה מעין סיום ביניים לתורה, פרק אחרון בהיסטוריה הרוחנית והפוליטית של עם ישראל לפני כניסתו לארץ ישראל. ספר דברים, הלוא הוא 'משנה תורה', ומהווה מעין מבוא למה שעתיד להתרחש בארץ, בעתיד. יש בסיום זה שני מוקדים משלימים. מצד אחד, הזכרת המסעות במדבר: "אַלֶּה מַסְעֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (לג, א), מצד שני, קביעת גבולות הארץ: "זאת הארץ אשר תתנחלו אתה" (לד, יג).

פרופ' אפרים שמואלי ע"ה, שעסק רבות בהגות היהודית ובפילוסופיה של זמננו, השתמש בספרו 'אדם במצור' (עמ' 171) במודל של 'מסעי', כדי לתאר "בלשון הכתוב... על דרך המליצה", את החיים כשרשרת מסעים. יש אנשים שעברו "מסעי בני אדם... יצאו מעיסוקי הקיום יום יום... ויסעו מהר שָׁפָר ויִּחְנוּ בַּחֲרָדָה". כאלה הם הפילוסופים האכזיסטנציאליסטים שגילו בחרדה את אחד ממוקדי הגותם. אך כנגד זה יש מסע אחר, מסע "בורגני": "ויסעו מַחֲרָדָה ויִּחְנוּ בַּמִּקְהֶלֶת", "במקהלות הסתם" מפרש שמואלי, ב'סתם' של חיינו היומיומיים. אנו עסוקים במשימות חיוניות אך בנליות, המשכיחות את השאלות הגדולות של החיים. או אז ויסעו מַחֲרָדָה, "פגה החרדה". כמה עצב מסתתר בתיאור זה. איך חיינו מנסחים זאת בלשון אנשי המוסר? ב"תרדמה" של חיינו היומיומיים, שוכחים אנו לשאול את השאלות הגדולות של החיים, ומתוך כך, מצליחים לחיות את חיינו הבנליים.

החרדה והחרות

כבר בימי הביניים המסעים שבפרשתנו, נקראים כמסעים אישיים. קריאה קיומית זאת מתפתחת בחסידות. ואכן, דרשה על 'החרדה' מצויה גם ב'מי השילוח' למרדכי יוסף ליינר מאיזביצא (1800-1854). גם אליו דבר הכתוב: "ויִּחְנוּ בַּחֲרָדָה, ויסעו מַחֲרָדָה", אלא שהוא שמע מסר שונה. מסר זה מחזיר אותנו לאחת ההארות החשובות על החרדה, כפי שהיא פותחה גם על ידי בן דורו, אחד מאבות האכזיסטנציאליזם, סָרְן קִיְרְקֹר (1813-1855). השורש העמוק ביותר של החרדה, מצוי בחרות האנושית. איש המדע יודע עקרונית, אם כי לא תמיד מעשית, מהי הדרך בה יוכל הוא לפתור את השאלות שלפניו: הדרך הניסויית. לא כך הוא מצבם של איש הדת ואיש המוסר. הם חייבים למצוא את התשובה לדילמות קשות ולהחליט במצב של אי-וודאות, כשאין לפניהם קנה-מידה אובייקטיבי. החרדה נולדת מהתנסות זאת, מהרצון והחובה להבין מה דורש מאתנו הקב"ה. לפי רבי מרדכי יוסף מצוקתו הקיומית של האדם באה לידי ביטוי בפסוק (בראשית ג, יח): "וְקוֹץ וְדִרְדָּר תִּצְמִיחַ לָךְ". ה'קוץ' רומז לרשעים אתם אנו חייבים להתמודד. הקוץ הוא המזייף, הנחש, "היינו רמאים... מרמה וצבוע... שיוכל להראות לחבירו דבר שידמה לו כי מה' הוא". וה'דִרְדָּר'? הוא רומז על הצדיקים ועל המחלוקות שביניהם, "אף מחלוקות אמיתיות". מדמה אני לי את האירוניה המרה שבפניו, כאשר הוא קובע ש'דִרְדָּר'?

בגימטריא צדיק. ה'דָרְדָר' הם שני צדיקים המתנצחים זה בזה. כמה קשה היא ההכרעה בין שני חכמים ישרים ואידיאליסטים המציעים לפנינו דרכים שונות, ואף מנוגדות! הם מחליטים עבורנו, ולמרות זאת נשארה לנו "משימה קטנה", להחליט מי יחליט, להכריע למרות החרדה, אך להכריע.

"וַיִּסְעוּ מֵהָר שֶׁפָּר וַיָּחֲנוּ בְּחֶרֶדָה". לפי ר' מרדכי יוסף מדובר כאן על האדם ה"מסופק האידך רצון ה' נוטה", ובין כך "טוב לו, לחנות ולהיות 'שב ואל תעשה' כמו עתה". במלים אלו מתאר ר' מרדכי יוסף את השיתוק שאחז את יהדות הגלות, שלא ידעה להחליט בדילמות ההיסטוריות שלפניה. המסע הבא מבשר את המהפכה: "וַיִּסְעוּ מִחֶרֶדָה וַיָּחֲנוּ בְּמִקְהֶלֶת". ופירוש הדבר: "בעת שהשם ית' יחפוץ לקבץ אותנו, אז יתן תקיפות בלבם שלא יחרדו", והרבי מוסיף: "הלוואי שתהיה בקרוב בימינו". אכן, הציונות נבנתה על מהפכה פסיכולוגית וקיומית בנפשה של האומה.

ר' מרדכי יוסף מסיים את דבריו לפרשת 'מסעי' ולספר במדבר בהערה חשובה. פרשתנו מגיעה לסיומה בסיפור בנות צלפחד, הזכאיות לרשת את השדות שאביהם אמור היה לקבל בחלוקת הארץ. מתוך כך, נישואיהן הוגבלו. אסור היה להן להינשא לבני שבט אחר, כדי לשמור על הריבונות הטריטוריאלית של כל שבט, "וְלֹא תִשָּׁב נַחֲלָה... מִמֶּטָּה אֶל מֶטָּה". בימי השופטים בטלה הגבלה זאת, וזה אחד הטעמים לשמחת ט"ו באב, היום בו האהבה ניצחה את השבטיות. ואכן, מלכתחילה מצווה זאת לא אמורה הייתה לנהוג אלא לשעה. רבי מרדכי יוסף שואל על "הענין שנכתב בסיום התורה פרשה זאת, שאינה נוהגת רק לשעה?". השאלה היא התשובה. אנו מחויבים ל"דברי תורה – כללים הנצרכים לכל בכל עת לכל נפש מבלי שום שינוי ותמורה והם התרי"ג מצוות", אולם, מהם ומתוכם עלינו להבין "בכל זמן את רצון ה', מה רצונו בכל רגע לפי העת והזמן, ומדברי תורה יצא אור ללבות ישראל שיבינו עומק רצון ה' כפי הזמן". הציווי האחרון במדבר מתייחס למצוות הנוהגות רק לשעה. פרשה זאת נכתבת כסיום "התורה, בכדי להבין לישראל כי מכל התורה יוצאים פרטים לכל עת ולכל זמן, וכל דברי תורה הם עצות בכדי שיבין האדם באיזה דבר יחפוץ הש"י עתה..."

הפליט והסבא

לא אוכל שלא לשתף אתכם בזיכרון מילדותי במקום רחוק. באחת השבתות הופיע בבית הכנסת בו התפללתי, דמות מוזרה ומיסתורית. הוא היה לבוש כאיכר, אם זכרוני אינו מטעה אותי, נועל מגפים, כשבציציותיו חוט תכלת. וכששאלוהו על שמו, הוא ענה בראשי תיבות: שי"ן גימ"ל. הוא ביקש שירשו לו לדבר לפני קריאת התורה. מדרשתו זוכר אני עד היום את תחילתה המופלאה: "הסבא שלנו, קורח אמר..." (על כך בהזדמנות אחרת). כך זכיתי להכיר אחד משרידי השואה שהתגלגל אחרי ייסורים אינספור לעירנו, דרכו התוודעתי בפעם הראשונה לחסידות איזביצא-ראַדזין. ר' מרדכי יוסף שמכתביו הבאתי לעיל, שישב באיזביצא, היה הראשון לשושלת של מנהיגים רוחניים: ר' יעקב ליינר (נפטר ב-1878) שעבר לראדזין, ר' גרשון חנוך היינעך (נ.1891), ר' מרדכי יוסף אלעזר (נ.1929), ור' שמואל שלמה הי"ד (נרצח ב-1942).

ימיו האחרונים של ר' שמואל שלמה, תוארו על ידי ר' ש"ז שרגאי ע"ה, בספרו "בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין". החסיד הראדזיני מימי ילדותי – שמו היה גרשון חנוך היינעך – סיפר לנו שהוא היה החברותא של הרבי האחרון, ותיאר גם הוא את מותו. הרבי הסתתר ורצה להיאבק כפרטיון, כאשר הוא נתפס, הוא נורה ונתלה, כשהרוצחים תלו עליו שלט: "בשר כשר".

מצוות לשעה? הדוגמה הטראגית ביותר ל'מצווה-שהזמן-הולידה' היא הדילמה של ההנהגה היהודית בשואה. כיצד לנהוג? לשתף פעולה כדי להמעיט את הפורענות? הקוץ והדרדר הקיפו את ההנהגה. בתוך תהומות האבסורד נשאר רק חריץ של חרות, חרות טרגית שיכולה הייתה להוליד רק חרדה, חרדה בפני כל החלטה בדילמה האכזרית בה הם חיו. ר' שמואל שלמה ראה את הציווי שנולד. הוא התנגד נמרצות ליודנראט ואמר לפועלים בו: "הביטו לאיזה שואל תחתית ירדתם... הרי ההפרש ביניכם לבין אחיכם יהיה רק יום אחד, האם כדאי הדבר?" הרבי דרש לשרוף את הגטו, ולהביא לכך שהיהודים יהיו מוכרחים לברוח ליערות: "מי שייגע בידית דלתו של היודננרט, אין לו חלק לעולם הבא". יותר מכל היו מאוסים בעיניו האינרציה, הרפיון והשיתוק שכבשו את ההמונים, ההישמעות לכל פקודה. המצווה-שהזמן-הולידה הייתה, צעק, היא לסרב לשתף פעולה, לברוח, להתנגד, להיאבק: "געוואלט, הם אינם מבינים שזוהי הדרך שאנו חייבים ללכת בה, עכשיו".

אכן, יש תרי"ג מצוות נצחיות אך יש מצוות אחרות שנולדות במצבים מסוימים בזמן, כמצוות לשעה, וכאלה עומדות בפנינו היום. המצוות שבנצח חייבות להדריך ולחנך אותנו כדי שנוכל לענות על דרישות הזמן ואין זמן דומה לזמן. הזמן והנצח הם שני ממדי קיומנו. אוי לנו אם רק נחיה את הזמן, אבוי לנו עם נחיה את הנצח ונהיה מנוכרים לזמן, מבלי לענות נכונה לשאלותיו.